

GYÓRI L. JÁNOS

Csokonai, a Debreceni Kollégium és a költő helyi kultusza

Amikor Csokonai Vitéz Mihály és a Debreceni Református Kollégium kapcsolatáról esik szó, pár gondolat után akaratlanul is a költő kicsapásának ténye kerül elő. Szándékosan használom a tény kifejezést, mert a közvélekedés ma is úgy tartja, nem kicsiny részben szépirodalmi művek hatására, hogy Csokonait igenis kicsapták a Kollégiumból. Magam sem kívánom a kérdést megkerülni, de elődeimnél már szerencsésebb helyzetben vagyok, hiszen irodalomtörténet-írásunk Szilágyi Márton egy évtizeddel ezelőtt készült kiváló monográfiája óta inkább afelé hajlik – s a kollégiumtörténetírás művelőjeként magam is úgy vélem –, hogy Csokonai már első, 1794 decemberi pere után eldöntötte, maga szakít az intézménnyel, s így az iskolaszék fél évvel később, Csokonai távollétében hozott szigorú ítélete tulajdonképpen nem is jelentett számára akkora megrázkódtatást, mint ahogy azt akár a kortárs visszaemlékezések, akár a későbbi irodalmi értékelések többsége véli. Szilágyi Mártont idézve, „Csokonainak a Debrecenből távozását aligha célszerű tehát kizárólag egy tragizáló narratívába foglalnunk”.¹ Ha ez így van, akkor – Lakner Lajosnak a debreceni Csokonai-kultusz természetére vonatkozó gondolatmenetét követve, miszerint Debrecen a 19. század folyamán a Csokonai-síremlék körül kibontakozó Árkádia-per fogságába került² – azt is kimondhatjuk, hogy Csokonai-ügyben a Kollégiumról szóló irodalmi diskurzus meg kezdettől fogva a Csokonai-per fogságában vergődik. Azaz a per részletei Csokonai kollégiumi kapcsolatainak más fontos körülményeit eltakarják. Erre Szilágyi Márton is utal, amikor megállapítja, hogy „[a] Csokonai-szakirodalom [...] alig szentelt figyelmet annak, hogy Csokonai tanulmányainak menetét rekonstruálja”,³ miközben például a Kölcsey-kutatás ugyanezt a kérdést mára már alaposan feltárta.⁴ A dologban nem is az a legfájdalmasabb, hogy a Kollégium két évszázadon át folyamatos védekezésre rendezkedett be, hiszen gyakran bélyegezték meg Csokonai szerencsétlen sorsa miatt, hanem inkább az, hogy a Szilágyi által felvetetten túl több más, a költő és iskolája kapcsolatára vonatkozó kérdés is megválaszolatlan maradt a Csokonai-per árnyékában. E tanulmány terjedelme nem engedi, hogy a jelzett hiányosságot orvosolja; a Kollégium történetének kutatójaként a további kutatást segítő pár lényeges gondolatot kívánok csupán megfogalmazni. A mulasztás ugyanis

¹ SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Budapest, Ráció, 2014, 142.

² LAKNER Lajos, *Az Árkádia-pör fogságában: A debreceni Csokonai-kultusz*, Debrecen, Déri Múzeum, 2014, 283–297.

³ SZILÁGYI, 117.

⁴ Kölcsey debreceni diákéveinek iratai, kiad. CSORBA Sándor, Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság, 2012.

elsősorban nem irodalomtörténészeinket terheli, hanem sokkal inkább a kollégium-történettel foglalkozókat, akik fizikai közelségben vannak azokkal a kéziratkötegekkel, amelyeket, legalábbis ilyen összefüggésben, eddig még nem vizsgáltunk meg.

A Csokonai-perről folyó diskurzus olykor magát a Kollégium fogalmát is leszűkíti, mintha az csupán professzorokból, azon belül is elsősorban a Csokonait köztanítóvá emelő, majd vele összekülönböző Szilágyi Gáborból és a valóban méltatlanul szigorú ítéletet kimondó iskolaszékből (*Sedes scholastica*) állna. A mintegy kétezer fős kollégiumi diákközösséget azonban, amelynek a diák Csokonai is része volt, nem alaptalanul nevezték diákköztársaságnak: az intézmény széles körű belső autonómián alapuló ön-ellátását és öngazgatását, beleértve a napi élet megszervezését, az alap- és középszintű oktatás bonyolítását, az iskolaszék működtetését, sőt bizonyos városi szolgáltatásokat is (tűzoltás, a temetések körüli ügyintézés), a diákság maga szervezte. Ebből következett, hogy szinte minden diáknak volt valamilyen tisztsége, a szolgáladiaktoktól a kalefaktoron (fűtő), lotoron (mosogató), apparitoron (felügyelő), janitoron (ajtónálló), vigilen (éjjeliőr), préceptoron (köztanító), kántoron (énekes), ökonomuson (gazda) át az egész közösséget vezető és azt a professzorok előtt képviselő széniorig.⁵

Hogy a sokszínű debreceni diáktársadalomban Csokonainak a préceptorságon kívül korábban volt-e bármilyen tisztsége, arról nem tudunk semmit. Írásaiban előfordul a fenti fogalmak egyike-másika, de az a tény, hogy tehetségére és egészségi állapotára tekintettel komoly kedvezményeket kapott, arra enged következtetni, hogy a napi élet bonyolításában kevésbé vehetett részt. Mindez azonban egyelőre feltételezés, beszédes azonban, hogy Vargha Balázs kiadványa nem tartalmaz ilyen irányú dokumentumot.⁶ A diákköztársaság belső életének, amelynek az iskolai törvények csak a kereteit szabályozták, az évszázadok során kialakult a maga rituáléja. Csokonai fegyelmi ügyei többnyire ezeknek a részben írott, részben íratlan szabályoknak a megsértését jelentették (botanizálás ürügyén éneklés és pipázás a Nagyerdőn, iszentisztelet-látogatás elmulasztása, dorbézolás az osztályteremben, a legáció körüli visszaélések, a kötelező diákvisélet, a tóga mellőzése, búcsúbeszéd tiltott időben és helyen stb.).

Nyilvánvaló, hogy nemcsak Csokonai hatott diáktársaira, hanem azok is órá. A Csokonait elítélő *Sedes* esküdt diáktagjait tekintve elmondható, hogy Nagy Sámuel Csokonaihoz hasonlóan köztanítója volt az intézménynek, s elsőként képviselte Immanuel Kant nézeteit Debrecenben.⁷ Tóth Ferenc, akiben a kortársak közül többen Csokonai ellenlábását látták, Csokonai távozása után könyvtárosként szerzett érdemeket a Kollégiumban, majd később a pápai kollégium megbecsült professzora

⁵ A debreceni diáktársadalom belső életét újabban ismerteti: GYÓRI L. János, „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása”: *A Debreceni Református Kollégium története*, Debrecen, TtRE, 2006, 91–107.

⁶ *Csokonai emlékek*, kiad. VARGHA Balázs, Budapest, Akadémiai, 1960.

⁷ TÓTH Béla, *A Kollégium története a XVIII. században = A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 132–133.

lett.⁸ Lengyel József szénior útja Debrecenből Göttingenbe vezetett, s hazatérve a Kollégium filozófia tanáraként kantiánus nézetei miatt Csokonaihoz hasonlóan eltanácsolták, és lelkészi állásba távozott.⁹ Lengyel köztudomásúlag költői ambíciókat is táplált. Szabó Magda Csokonai-drámája (*A macskák szerdája*, 1984) – talán a fentiek alapján, de máskülönben méltatlanul – benne látja Csokonai rosszakaróját. Másként vélekedik Németh László, aki a Csokonai-filológiát nem ismerve, Lengyelt Csokonaihoz mérhető verselőnek tartja.¹⁰ Érdemes lenne a református énekeskönyv Lengyel Józseftől származó énekszövegeit Csokonai költészetének fényében mérlegre tenni, hogy a két verselő szellemi kapcsolatát világosabban lássuk.¹¹

A diákköztestársaság fölött, szakmai értelemben, az a néhány professzor állt (Ormos András, 1786–1792; Milesz József, 1786–1793; Piskárkosi Szilágyi Gábor, 1790–1807; Kocsi Sebestyén István, 1792–1803; Budai Ézsaiás, 1794–1821)¹², akik a kor gyakorlata szerint Göttingenben szereztek európai műveltséget, „domi doctus” ugyanis soha nem juthatott katedrához Debrecenben. Érdemes lenne alaposabban megvizsgálni, hogy perbeli szerepükön túl mennyiben járultak hozzá Csokonai nyelvtudásához, imponáló műveltségéhez. Annyi bizonyos, hogy egy átmeneti időszak professzorai voltak, akik tudományban sem elődeik (Hatvani István, Sinai Miklós, Szatmári Paksi István, Varjas János), sem utódaik (Sárvári Pál, Széplaki Pál, Kerekes Ferenc) teljesítményéhez nem értek föl. Mivel a préceptor Csokonainak így nem igazán váltak szellemi partnereivé, a költő kihágásainak okát talán az ő szellemi tekintélyük erőtlenségében is kereshetjük. Legkiválóbb közülük a klasszika-filológus és történész Budai Ézsaiás, aki külföldi tanulmányai előtt Csokonainak is préceptora volt, de akit Csokonai professzorként már nem hallgathatott, hiszen rövidebb az ő távozása előtt foglalta el katedráját.¹³ Szilágyi Gábor professzor tudományos teljesítményének értékelésén, talán a Csokonai-perben játszott szerepe miatt is, a kollégiumtörténet-írás ismételtén átsiklik.¹⁴

E ponton azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a perben nem kiskorú vádlott és nagy hatalmú felnőtt bírák állnak egymással szemben, hiszen a résztvevők mindnyájan

⁸ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. javított és bővített kiadás, szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 653.

⁹ Nagy Sámuel és Lengyel József kantiánus nézeteihez és Csokonaihoz fűződő kapcsolatukhoz újabban lásd: HORKAY László, *A magyar nyelvű filozófia története a XVII. század közepétől a XIX. század végéig*, Debrecen, TtRE, 2018, 57–68.

¹⁰ NÉMETH László, *A református énekeskönyv* = N. L., *Az én katedrám: Tanulmányok*, Budapest, Magvető – Szépirodalmi, 1975, 114.

¹¹ A legújabb református énekeskönyv Lengyel József 15 énekszövegét közli, amivel minden hazai kortársát (Losontzi Hányoki István, Keresztesi József, Budai Ézsaiás, Nagy István) megelőzi: *Református énekeskönyv*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2021, 974.

¹² A Kollégium professzorainak névsorát időrendben közli: RÁCZ István, *Debreceni deákok: Forrásgyűjtemény*, Debrecen, TtRE és a Kollégium Levéltára, 1997, 56.

¹³ BORZSÁK István, *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Budapest, Akadémiai, 1955.

¹⁴ CZEGLÉDY Sándor, *A teológia tanítása a Kollégiumban = A Debreceni Református Kollégium története*, 555–556.

nagykorúak. Csokonai 21–22 éves, köztanítói hivatalt ellátó tisztos polgára a diák-társadalomnak. A vádpontok alapján viszont magatartásának vannak infantilis, általában jóval fiatalabb diákokra jellemző elemei.¹⁵ Az iskolaszék ránk maradt gazdag anyagából többnyire Márton István egy évtizeddel korábbi perét szokták előzményként emlegetni, amely Domokos Lajos főbíró nyomására az egyszer már kicsapott diák visszavételével zárult. Érdekes lenne más eseteket is alaposan tanulmányozni a tekintetben, hogy hasonló korú, pozíciójú diákok követtek-e el hasonló kihágásokat, s ha igen, mi lett azok következménye. Mindez segíthetné a Csokonai-per kimenetelének értelmezését.

Az is nyilvánvaló, hogy a Debreceni Kollégium határai szellemi értelemben nem értek véget Basahalmánál, de bizonyos értelemben még fizikailag sem. Az önfenntartás alapját képező adománygyűjtés különböző módjai (kápsálás, szupplikálás), a jótéteményeket a prédikációs gyakorlattal összekapcsoló legáció és a tehetséges nagydiákok egy-két éves vidéki rektori működése az anyakollégium több száz partikuláris iskolájában, amelynek határai Máramarostól a Partiumon és az Alföldön át északon a Csallóköz, délen Szlavóniáig terjedtek, olyan erős kapcsolati hálót szőtt a Kollégium köré, amellyel egyetlen más hazai iskola sem rendelkezett. Hogy az adománygyűjtésből milyen mértékben vette ki részét Csokonai, még kutatásra vár. Irányadó lehet itt az a körülmény, hogy a Kollégium szikszói szőlőbirtokán 1793 őszén szüreten vett részt,¹⁶ amiről egy Kazinczynak küldött verses levél is tanúskodik.¹⁷ A szüret részét képezte az őszi szupplikációnak, Csokonai vélhetően ennek keretében időzött nagyjából egy hónapot Szikszó környékén. E tekintetben jelentős nagyságrendű, kevésbé kutatott iratanyag található a Kollégium közgyűjteményeiben.¹⁸

Csokonai legációiról szólva¹⁹ tudnunk kell, hogy a 17. század elejétől működő ünnepkövetség gyakorlata, miután II. József betiltotta, hatévi szünet után éppen Csokonai diákkorában, 1790 húsvétján indult újra (a szakirodalom Vargha Balázs pontatlan adatközlése nyomán pünkösdről tud).²⁰ Csokonai először ez év karácsonyán megye prédikációs szolgálatra, s ezt követően – 1791 karácsonyát kivéve – folyamatosan. A legáció négyszáz éves történetének sajnos máig nincs számottevő irodalma, talán azért, mert ma is élő gyakorlat. Emlékét – ahogy Csokonai 19. századi kultuszának

¹⁵ A kérdéssel kapcsolatban lásd SÍPOS Ferenc, *Csokonai kollégiumi pere a modern büntetőjog és kriminológia tükrében*, Gerundium, 2024/1–2. <https://ojs.lib.unideb.hu/gerundium/article/view/14515/12438> (Letöltés ideje: 2024. szeptember 24.)

¹⁶ VARGA Gábor, *A szikszói szüret költővendége*, Napjaink, 1986/4, 39; VARGA Gábor, *A debreceni református kollégium szikszói szőlőbirtoka 1776–1842*, Debrecen, szerzői magánkiadás, 1993.

¹⁷ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Budapest, Akadémia, 1999 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 21–23, 426–430. A kritikai kiadás nem tud a szikszói szőlőbirtokról, így a vershez fűzött jegyzetek bizonytalanságot mutatnak annak keletkezéséről.

¹⁸ A Kollégium szikszói birtokainak iratai: TtREL II. 21. b

¹⁹ VARGHA, 31.

²⁰ BALOGH Ferenc, *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben*, Debrecen, Hoffmann és Kronovitz Könyvnyomdája, 1904, 221–222.

néhány eleme mutatja – leginkább anekdoták őrzik. Csokonai öt év alatt 14 parókián fordult meg, s e helyeken a lelkész családján kívül másokkal is megismerkedhetett. Levéltári forrásokból tudjuk, hogy ekkoriban egy-egy ilyen út a néhány napos ott tartózkodással együtt kéthetes távollétet is jelenthetett, s a körülményekre való tekintettel ez az idő a szokásjog alapján még meghosszabbítható is volt, ahogyan azt Csokonai 1795. évi két tavaszi legációjának időbeli egybecsúsítása mutatja. A legáció komoly szocializációs tényező lehetett, 1790 karácsonyára például közel 200 helyre küldött legátusokat Debrecen. A legációnak megvolt a maga kötött rituáléja: a diákok kötelesek voltak felmondani a prédikációkat az arra kijelölt professzornak; a legációs helyek szétoztása szertartásos keretek között zajlott a diákok tanulmányi rangsora és a legációs helyek jövedelmezőségi rangsora alapján. Egyeseket azonban egy-egy gyülekezet név szerint kikért, ami megzavarta a besorolást. Nyilvános szertartás keretében történt az ünnepi kibocsátás is, miközben a diákok libellust (kibocsátó levelet) kaptak. Mivel zaklatások is érhatték őket, annak is van nyoma, hogy valamiféle szolgazemélyzet kísérte őket, de erről közelebbit nem tudunk. Ezek a szertartásos elemeken minden egyes alkalommal Csokonainak is át kellett esnie, ami nyomokat kellett, hogy hagyjon lelkében.²¹

Legációba menet a szekéren vagy a gyalog megtett utazás a tapasztalatszerzés komoly lehetőségét kínálta. A vándorló, vendégeskedő, változatos társasági életet kínáló életforma Csokonai számára testhez álló lehetett, hiszen nincsen nyoma annak, hogy legációs útjait – a két pere közötti, 1795. évi húsvéti és pünkösd kiskunhalasi és szabadszállási megbízatástól eltekintve – erkölcsi vagy szakmai értelemben ne az elvárásoknak megfelelően teljesítette volna. Jó lenne tudni, milyen műveltséggel és kapcsolatrendszerrel bíró vendéglátók fogadták Csokonait Hegyközszentmiklóson, Csokalyban, Örvénden, Hegyközkovácsiban, Mezőkeresztesen, Hajdúdorogon, Kismarján, Biharpüspökiben, Újfehértón, Karcagon vagy Kiskunhalason. A szakirodalom ismételt utal arra, hogy a Csokonai-kultusz folklorizálódó elemeinek terjesztésében is szerepet játszhatott a legáció intézménye.²² Ez minden bizonnyal így van, de a Kollégium kapcsolati hálójának nem ez volt a legerősebb eleme, hiszen ugyanezekre a helyekre évente szupplikáló diákok is érkeztek, egy-két évente pedig a helyi iskolába rektorok vagy préceptorok, de a gyakran egész életüket egyetlen helyen töltő lelkészeket is az anyakollégium bocsátotta ki. A Kollégiumban szerzett kapcsolati háló Csokonai későbbi életútját is átszövi, hiszen dunántúli vendégeskedései alkalmával is többnyire egykori debreceni diáktársai fogadják be. Általában elmondható, hogy a Kollégiumból való távozást követően a legtöbb tényleges támogatást az anyakollégium szellemi holdudvarához tartozóktól várhatta.

²¹ A debreceni diákok legációjára vonatkozóan igen jelentős kéziratok vár feldolgozásra: *Legációra vonatkozó iratok 1793–1990*, TtREL II. 11. h

²² SZILÁGYI, 401–408; LAKNER Lajos, *Csokonai-ünnepek – avagy hogyan lett Csokonai Debrecené*, Debreceni Disputa, 2006/4, 24–28.

Végül tágabb értelemben a Csokonai-pert az önmagával meghasonló korabeli református szellemiség belső vitáinak nyilvánosságra kerüléseként is értelmezhetjük. Ennek bizonyos vonatkozásai fel-felbukkannak a Csokonai-irodalomban (Márton István későbbi pápai professzor tíz évvel korábbi pere mint előzmény, amelyre maga Csokonai is visszautal, a Sinai-per, az 1792-es új iskolai törvény néhány részlete stb.), a szálak közötti összefüggés azonban nem mindig világos. Talán érdemes itt e kérdésről néhány összegző és tisztázó megállapítást tenni.

A gyökereket tekintve a reformáció legfőbb szellemi hozadéka az egyéni vizsgáldás szabadságának szorgalmazása volt. Ez a lelki értelemben vett autonómiaigény nálunk a kora újkorban történelmi okok miatt erősen összefonódott a politikai szabadságküzdelmekkel. A Habsburg katolicizmus szorításában az autonómia-gondolat a 18. században elsősorban a református iskolákban kapott szervezeti védelmet.²³ A református iskolakultúrában az autonómiaigény szellemi alapját a szöveg (textus) és a szövegértelmezés (exegézis) iránti odaadás, létformáját az önszerveződő autonóm diáktársadalom, beszédmódját pedig a nyilvános iskolai disputák és a kicsoportos tanulókörök, a kollációk gyakorlatán pallérozódott erős vitakultúra jelentette.²⁴ Ez utóbbi képezhette az alapját Csokonai 1793 körüli önképzőköri kezdeményezésének is. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy az első jelentős hazai, nyilvános irodalmi vita protestáns színpalak előtt játszódott.

Ez a szellemiség hasonlott meg Csokonai korára önmagával, aminek Debrecenben jól tapintható jelei vannak. E meghasonlás okai közül, az emberi gyarlóságokon alapuló személyes ellentéteken túl, itt csak a fontosabbakra utalunk. A korabeli vallásos berendezkedés számára európai szinten a felvilágosult korszellem jelenti a legkomolyabb kihívást. De mindez megfelelő bölcsességgel még kezelhető, ahogyan az a legtöbb, a Debreceni Kollégiummal peregrinációs kapcsolatban álló európai egyetemen megtörtént. Nálunk ez nem ment zökkenőmentesen, mert e világnézeti kihívással párhuzamosan a rekatolizációs törekvések is megerősödtek. Ennek hatására a református egyház intézményes struktúrája nem hogy gyengült, hanem inkább még erősödött. Az 1790. évi új vallásügyi törvény szellemében az 1791-es budai református zsinat megerősítette az egyházkerületek pozícióját, s azokon belül is a világi vezetők súlyát. A Debreceni Kollégium a város felügyelete alól ezt követően az Egyházkerület irányítása alá került. A Bécs által bevezetett haszonelvű iskolai törvénnyel (*Ratio Educationis*) szemben napirendre került a hagyományos humanisztikus értékeket védő belső iskolai reform. E kérdésben azonban nem volt egyetértés az egyház lelkészi (professzorok) és világi képviselői között (utóbbiaknál leginkább a felvilágosult szellemű Domokos Lajos főbíróra kell gondolni). Az összecsapás a Sinai-perben

²³ Révész Imre, *Bécs Debrecen ellen: Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből*, Budapest, Akadémiai, 1966.

²⁴ A kolláció és a disputáció rendjéhez: Nagy Sándor, *A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig*, Debrecen, Debrecen szab. kir. város és a TtRE Könyvnyomda-vállalata, 1940, 61–64.

kulminált²⁵, amely az 1791-ben megválasztott Sinai Miklós püspök, korábbi professzor elmozdítását eredményezi. Az 1792-ben bevezetett új iskolai törvény kétarcú volt: egyrészt engedményeket tett a diákoknak az egyéni szabadságjogok terén (például enyhítette a diákvisélet szabályait, megengedőbb volt bizonyos szórakozások iránt), másrészt korlátozta az ifjúság kollektív jogait (az iskolaszékben a professzori és fenntartói jelenlétet, gazdasági ügyekben pedig az Egyházkerület pozícióit erősítette meg).²⁶

Ilyen előzmények után került sor Csokonai iskolai perére.

Az a különös, hogy a per minden szereplője meggyőződése szerint ugyanannak a protestáns autonómiaelvnek a védelmében cselekszik. De ha ez így van, nem kell feltétlenül műveletlenséget vagy életidegenséget keresnünk egy-egy korabeli debreceni álláspont mögött. A kívülálló Kazinczy téved tehát, amikor bizonyos magatartásokat látva megalkotja a „debreceniség” túlságosan sötét bélyegét.²⁷ A *Sedes*ben ülő professzorok a korszellemtől és Bécs központosító törekvéseitől épp úgy féltik a Kollégiumot, mint Domokos Lajos világi befolyásától. Domokos engedékenyebb a korszellemmel, de maga is szemben áll Béccsel. Az iskolaszék esküdt diákjai (tizenegyen vannak, a professzorokkal szemben többséget alkotva) korábbi hatáskörüik szűkülése miatt neheztelnek professzoraikra, az egyházra és a világi Domokosra egyaránt. Végül Csokonai a per többi szereplőjével ellentétben már a személyiség autonómiájáért, az irodalom önálló státuszáért száll síkra. Szilágyi Mártont szerint „a Kollégiumból való kilépés egy, a sorsát maga kezébe venni kívánó, öntörvényű személyiség kísérlete volt arra, hogy megvalósítsa nagy ívű tervét, a költészetnek alárendelt élet megvalósítását”.²⁸ Küzdelmében azért marad egyedül, mert a per többi szereplőjét összeköti a közösségi összetartozásnak az a már-már misztikus tudata, amely a zárt egyházi és kollégiumi miliőben vészhelyzetekben, ismételten képes az egyéni érdekek fölé emelkedni. A *Sedes* döntését az is segíti, hogy – amint Csokonai második pere kapcsán Szilágyi is rámutat – az egyházi és így a kollégiumi gyakorlatban is gyakran a „tételes jogfelfogás konfrontálódott egy szokásjogi tradícióval”.²⁹ Ennek nyomát az első perben a nagyerdei incidens néhány elemének nem egyértelmű értelmezése már jelzi (pipázás, éneklés). Végző soron a szépirodalom autonóm státuszáért küzdő kozmopolita Kazinczy szemlélete is ugyanebben a református műveltségben gyökerezik. Ízléssbeli különbségeiket félretéve a síremlék fölötti Árkádia-pörben így kerül majd közös platformra Csokonaival.

²⁵ Révész Imre, *Sinai Miklós és kora: Adalékok a XVII. századvég magyar társadalomtörténetéhez*, Budapest, Akadémiai, 1959.

²⁶ Az 1792-es iskolai törvény ismertetése: NAGY Sándor, 155–166.

²⁷ A debreceniség kérdésének máig legalaposabb feldolgozása: BALOGH István, *Debreceniség: Egy irodalmi fogalom történeti és társadalmi háttere*, Studia Litteraria, Tomus 7, 1969, 11–54.

²⁸ SZILÁGYI, 143.

²⁹ *Uo.*, 135.

Ez a kérdés azonban már át is vezet bennünket a Csokonai-kultusz kérdéséhez, így a továbbiakban ezzel kapcsolatban teszünk néhány megjegyzést.

A debreceni Csokonai-kultusz természetét a közelmúltban Lakner Lajos rajzolta meg.³⁰ Gondolatmenetével, amely szerint az irodalmi kultuszképződés Dávidházi Péter által korábban rögzített ismérvei,³¹ állomásai helyel-közzel Debrecenben is megfigyelhetők, alapvetően egyetértek. Az irodalmi kultusz működésének e szerint öt állomása van, amelyek nagyjából időrendben követik egymást: beavatás, mitizálódás, intézményesülés, bálványrombolás, szekularizálódás.³² A Kollégium a maga részéről szinte természetes módon járult hozzá e kultusz működéséhez, hiszen a költő iránti csodálat már életében formálódni kezdett saját diáktársai körében, amit halála után a kollégiumi kéziratok versmásolatok megerősítettek. E csodálat jegyében született az egykori tanítvány, Domby Márton tollából az első Csokonai-életrajz is.³³ A két kollégiumi professzor, Sárvári Pál és Péczely József nézetkülönbsége az 1830-as években a síremlék felállítása és a diákok Olvasó Társaságának engedélyezése körül még szerves folytatása a fentebb vázolt belső szellemi meghasonlásnak, hiszen Sárvári sem a síremlék vagy az olvasó egyes fontosságát kérdőjelezi meg, hanem a tanári kar előzetes hozzájárulásának elmaradását kifogásolja, azaz az intézmény autonómiáját félti a kezdeményezésektől.³⁴ Ezt igazolja az is, hogy Ferenczy István Csokonai-büsztyének kollégiumi befogadása körül 1823-ban viszont teljes az egyetértés a felek között. Ferenczyvel egy semleges, a kollégiumi ügyekben nem érintett szereplő lép be a történetbe, alkotásának megítélését tehát a belső viszályok nem terhelik meg.³⁵ Az is magától értetődő, hogy 1871-ben az Izsó Miklós-féle szobor avatóbeszédét Imre Sándor kollégiumi professzor tartja, s az is, hogy a kultusz intézményesülését megtestesítő, 1890-ben alakuló Csokonai Kör³⁶ vezetői között kollégiumi professzorokat is találunk (Géresi Kálmán), illetve hogy a Csokonai-ünnepségek viszatérő főszereplője a Kollégiumi Kántus. S végül a folyamat lezárásaként, amikor a Kollégium közelgő 400 éves jubileuma alkalmából az intézmény megalkotja saját szellemi kánonját, a reformátor Kálvin és Zwingli, valamint Kölcsey és Arany mellett Csokonai az elsők között, már 1933-ban domborművet kap a Kollégium főhomlokzatán. Mindez a Kollégium ekkor még meghatározó városi súlyának egyenes következménye.

Van azonban a Csokonai-örökség kollégiumi ápolásának – és itt szándékosan nem a kultusz szót használom – egy másik, az előbbinél rejtettebb arca is. Az alulról

³⁰ LAKNER, *Az Árkádia-pör fogságában*.

³¹ DÁVIDHÁZI Péter, „Isten másodszülette”: *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Budapest, Gondolat, 1989.

³² *Uo.*, 73.

³³ DOMBY Márton, *Csokonai V. Mihály élete s némely még eddig ki nem adott munkái*, Pest, Trattner, 1817. (újabb kiadása: szerk. VARGHA Balázs, Budapest, Magvető, 1955.)

³⁴ LAKNER, *Az Árkádia-pör fogságában*, 164–166.

³⁵ *Uo.*, 136–143.

³⁶ A Csokonai Kör működéséhez és a Csokonai-kultusz ápolásában betöltött szerepéhez lásd újabban: ASZTALOS Dezső, LAKNER Lajos, SZABÓ Anna Viola, *Kultusz és áldozat: A debreceni Csokonai Kör*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005.

szerveződő önképzőkori hagyomány, amely hol megtúrt bűvópatakként, hol hivatalosan támogatva működik, s melynek fontosságát – ha másként nem, hát hallgatólagosan –, mindenki elismeri, jelezve, hogy ez Csokonai hagyatékának kikezdhethetetlen eleme.

A kollégiumi Olvasó Társaság történetének kezdeti viszonyaira fentebb már utaltunk. 1849-ben betöltött politikai szerepe miatt a Kollégiumot ezt követően másfél évtizeden át súlyos hátratételek érik. Az 1867-ben végre újra alakuló önképzőkör így idézi fel saját szellemi gyökereit: „alapját a lánglelkű Csokonai Vitéz Mihály vette meg, azon néhány ifjával, akikkel ő társaságba lépve, közös költségen néhány irodalmi lapot s több, részint idegen, részint magyar könyvet szereznek, melyeket sorban elolvassván, nézeteiket, észrevételeiket egymással közölték.”³⁷ A Kollégium főiskolai és gimnáziumi tagozatain ez után megélénkülő önképzés³⁸ azért nem tekinthető az ekkor intézményesülő városi Csokonai-kultusz kollégiumi változatának, mert működésének fő iránya nem a kultusz ápolása, hanem épp ellenkezőleg, Csokonai eredeti szándékának, a progresszív önművelésnek az ébren tartása. Az országos trendnek megfelelően a kiegyezés után a Csokonai-kultuszt itt is háttérbe szorítja Petőfi tisztelete, majd a 80-as évektől Arany Jánosé. A főiskolások Magyar Irodalmi Önképző Társulata, amelynek lapjában, a Debreceni Főiskolai Lapokban joghallgatóként Ady Endre is publikál, és a Főgimnázium Petőfi Köre, amely 1917-ben nem Csokonai, hanem Arany János nevét veszi föl, érzékenyen reagál az országos irodalmi változásokra. A diáklap a 20. század első éveiben a Nyugat írásainak másodközlőjévé válik. A gimnazisták az 1910-es években Ibsen és Maeterlinck színdarabjait játsszák, nyitnak a természettudományok és a zene felé, és az országos vitákkal egy időben lefolytatják a maguk belső Ady-vitáját, jóval a debreceni Ady Társaság megalakulása előtt. A kör szellemi sokszínűségét jelzi, hogy a századelőn másfél évtizeden át olyan személyiségek töltik be vezető tisztségeit, mint Karácsony Sándor, Juhász Géza, Szabó Lőrinc, Bay Zoltán vagy Gulyás Pál. Az önképzés gondolata Debrecenben a 20. század elejére valóban azzá válik, amivé Csokonai szellemében Németh László álmodta: „Itt igazán munkaiskolában vagy, ahol csak alkotva tanulhatsz. Anyagotok is ott kezdődik, ahol az iskolai tananyag bezárlul [...] Az önképzőkör az iskolai élet nagy közös aulája, ahol a terhét hordó, érdeklődő, kutató diák önálló szellemmé egyenesedik.”³⁹

A debreceni városi elit és a kollégiumi hivatalosság által is támogatott Csokonai-kultusz és a pezsgő önképzőkori diákélet együttese a Kollégium vonzásában szocializálódó irodalomtörténészekre és szépírókra is ösztönzően hat. Előbbiek szemléletét azonban a Csokonai-élmény testközeli megtapasztalása olykor el is torzítja, ahogy

³⁷ Heti Közlöny (kéziratos diáklap), 1867. március 31. Egyetlen fennmaradt példányát a Kollégium Nagykönyvtára őrzi: TtREK, Z 1563.

³⁸ A korabeli kollégiumi önképzőkörök működéséhez lásd: GYÖRI L. János, *A Kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében = A Debreceni Református Kollégium története*, 667–684.

³⁹ NÉMETH László, *Az önképzőkörök mai feladatai* = N. L., *Kiadatlan tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1968, I, 642.

annak jeleit Juhász Géza vagy Vargha Balázs tudósi elfogultságaiban érzékelhetjük.⁴⁰ Szépíróinkra viszont egyértelműen jótékonyan hat e szellemiség, s a kultusz helyi megnyilvánulásain túl ők lesznek a Csokonairól országosan terjedő kép legfőbb alakítói. Írókon ugyanis, szemben az irodalom- és művelődéstörténészekkel, a kultusz-építés és mitizálás soha nem kérhető számon. Utalhatunk e ponton a Csittvári Krónika történetét megálmodó Jókai Mór mítoszteremtő gyakorlatára (*És mégis mozog a föld*, 1872), aki a kicsapott debreceni diákok sorsának megrajzolásában a Csokonai-per elemeit is felhasználja. Fél évszázaddal később, a világháborús veszteségek, a zavaros forradalmak és a Trianon-élmény szorításában Móricz Zsigmond Nyilas Misije (*Légy jó mindhalálig*, 1920) is a Csokonai-hagyomány szellemében dédelget sebzett gyermeki lelke mélyén költői ambíciókat, miközben saját Csittvári krónikájába írogatja verseit. Ady Endre példája is beszédes, aki Ignótus Debrecenre és a Kollégiumra vonatkozó elmarasztaló megjegyzése nyomán írja *Vitéz Mihály ébresztése* című költeményét. Végül zárásként ide kívánkozik Szabó Magda író nő esete, aki a Csokonai-kultusz elemeit felidézve az író erkölcsi felelősségére is figyelmeztet:

Már gyermekkoromban is szerettem kijárni Csokonaihoz, kedves sétacélunk volt, később magamban is elmentem hozzá, [...]. Sok mindent megtanultam e síremlék közelében, a Kollégium előtt felállított szobra mellett is, és az évente a születése napján, november 17-én [...] vagy akörül megtartott kollégiumi emlékünnepeken. [...] Esztendőről esztendőre ott ültem a Kollégium dísztermében az emlékünnepeken, s hallgattam, ahogy a Kántus rákezd a *Remény*-re, szállt a hang, ma is hallom, *Földiekkel játszó égi tünemény*, mint egy halottengesztelő liturgia papi kórusa, s gyermekmagam elborzadt a kortárs irtózatosságon.⁴¹

A költő és a Kollégium kapcsolatáról összegzésként megállapítható, hogy egy sajátos történelmi határhelyzetben diákkori magatartásával Csokonai erőteljesen járult hozzá az előző évszázadokban rögzült, rítusokhoz kötött, vallásos gyökerű és patriarchális színezetű életforma és gondolkodásmód lebontásához, megteremtve ezzel saját későbbi, szekuláris természetű kultuszának alapjait is. Így válhatott az elmúlt kétszáz esztendő számos jeles debreceni kötődésű magyar gondolkodójának példaképévé.

⁴⁰ Szilágyi Márton monográfiája több esetben is utal a két irodalomtörténész megalapozatlan elfogultságaira: SZILÁGYI, 136–137, 355–356.

⁴¹ SZABÓ Magda, *Záró vizsga*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1987, 224–225.

GYŐRI L. JÁNOS
irodalomtörténész
Debreceni Református Kollégium
gyorilj@drkg.hu

The Local Cult of the Poet Csokonai in Debrecen and the Reformed College of Debrecen

Abstract: I argue that the research into the relationship between the poet and his former school has become overwhelmed by the infamous trial of Csokonai. Whenever the topic is discussed, researchers often come to a standstill during the interpretation of why and how Hungary's most significant Enlightenment poet came into conflict with his own school—an institution to which he owed both his impressive education and the development of his poetic talent. As a result, the examination of the institution's intellectual influence on the poet is overshadowed. The study reviews the ritualistic elements of student life, such as the daily routine, the legation, and fundraising, which had a strong impact on Csokonai's personal development, but have so far escaped the attention of literary historians. The paper also outlines the main characteristics of the cult of Csokonai at the college. It highlights that, unlike the now-defunct cult in Debrecen, it is the students' literary societies—originally created by Csokonai—continue to keep this tradition alive to this day.

Keywords: College of Debrecen, the trial of Csokonai, legation, the cult of Csokonai, literary societies

DOI: 10.37415/studia/2025/1-2/83-93.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)